
ЛОЮК О.В.,
аспірант, Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
м. Умань

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлена проблема творчого розвитку молодших школярів. Визначені психолого-педагогічні умови, за яких уможливорюється розвиток творчого мислення дітей та доведена їх доцільність й ефективність. Особлива увага акцентується на організації суб'єкт-суб'єктних відносин між педагогом та вихованцем, на послідовному та систематичному створенні проблемно-конфліктних ситуацій. Авторські узагальнення та висновки частково розкривають методологічні основи виховання творчої особистості молодшого школяра.

Ключові слова: молодший школяр, творче мислення, творча особистість вчителя, проблемно-конфліктна ситуація, суб'єкт-суб'єктні відносини.

В статье освещена проблема творческого развития младших школьников. Определены психолого-педагогические условия развития творческого мышления детей, доказана их целесообразность и эффективность. Особенное внимание акцентируется на организации субъект-субъектных отношений между педагогом и воспитанником, на последовательном и систематическом создании проблемно-конфликтных ситуаций. Авторские обобщения частично раскрывают методологические основания воспитания творческой личности младшего школьника.

Ключевые слова: младший школьник, творческое мышление, творческая личность учителя, проблемно-конфликтная ситуация, субъект-субъектные отношения.

The article deals with the problem of creative development of primary school students. The author established the necessity of creating of developmental and educating environment to ensure the realization

of this issue. Psychological and pedagogical conditions that make the development of creative thinking of children possible have been defined and their usefulness and efficiency have been proved. The paper discusses issues on training of a new generation teacher with inherent creativity and capabilities that can organize children to their self-development. The necessity to promote and encourage cognitive and problematic issues for students to learn them to identify contradictions of reality has been emphasized. Special attention is paid to the organization of subject-subject relationship between a teacher and a pupil, to consistent and systematic creation of conflict situations. Author's summing up partly reveals methodological bases of education of creative personality of a primary school student.

Key words: *a primary school student, creative thinking, teacher's creative personality, conflict situation, subject-subject relationship.*

Постановка проблеми. В умовах інформатизації, демократизації, мінливості соціуму особливої ваги набуває проблема виховання творчої особистості, здатної долати перешкоди, ризикувати, здійснювати цільовий вибір, передбачати результати своєї діяльності. Особливо активно творче мислення розвивається в молодшому шкільному віці, оскільки в цей віковий період виникає незалежність внутрішньої інтелектуально-пізнавальної діяльності, системи власних розумових дій від зовнішньої діяльності дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених (Бондаренко Г., Вікторова В., Григорєва В., Іванова В., Скалич Л., Шопіна М.). Попри складність та багатоплановість мисленевого процесу, дослідники вказують на можливість та необхідність його розвитку саме в молодшому шкільному віці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Надзвичайно важливим завданням психолого-педаго-

гічної науки є осмислення суті та змісту даного питання в контексті виховання та розвитку особистості дитини. Розвивально-виховуючий вплив сформованості творчого стилю мислення на особистість дитини стає можливим при організації відповідних психолого-педагогічних умов, визначення яких є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішне вирішення проблеми розвитку творчого мислення дітей неможливе без врахування впливу на них оточуючої дійсності. Творчий потенціал, що закладений в кожній дитині від народження, можна розвинути в умовах розвивально-виховуючого середовища школи, побудованого на гуманістичних принципах. На основі цього положення нами визначено психолого-педагогічні умови розвитку творчого мислення молодших школярів, які розглянемо більш детально.

Перша умова – творча особистість вчителя початкової школи. Загально-відомо, що особистість вчителя для молодшого школяра є надзвичайно авторитетною, оскільки вчитель здійснює організацію діяльності дитини, виконує роль помічника та товариша, виступає

зразком креативної поведінки та наслідування.

Соціально-економічні трансформації у суспільстві, входження України до світового освітнього простору висувають якісно нові вимоги до особистості вчителя та його професійної діяльності. Враховуючи сучасну соціо-культурну ситуацію та специфіку соціалізації дітей, Ш. Амонашвілі служно зауважує, що «сучасне дитинство не приймає стандартного вчителя; не приймає вчителя, який стандартизує учнів» [2, с. 190]. Відтак суттю діяльності педагога М. Щетинін вважає творчість, дослідження [17, с. 107].

Відомий педагог сучасності, академік Кузь В. вказує на важливість підготовки вчителів майбутнього, вчителів нового типу – творців, дослідників, експериментаторів, здатних розробляти та впроваджувати в практику роботи навчальних закладів прогресивні дидактичні й виховні методики та технології. Вчений підкреслює, що лише творча особистість педагога творить творчу особистість учня, що лише в творчому пошуку, в спільній праці стає можливим розвиток та самореалізація як вихованця, так і вихователя [10, с. 10]. Головною функцією вчителя В. Кузь вважає управління навчанням, вихованням та розвитком. При цьому вчитель, опосередковано впливаючи на учнів, стимулює їх пізнавальні мотиви, створює умови для активної, самостійної перетворювальної діяльності, сприяє осмисленню навчального матеріалу [9, с. 37].

Цьому сприятимуть професійні якості творчого вчителя, до яких відносимо: 1) креативно-пізнавальні: інтуїтивне відчуття нового; уміння створювати проблемні навчальні і виховні ситуації; здатність до нестандартного рішення; пошуково-проблемний стиль мислення; відмова від консерватизму; оригінальність у всіх сферах своєї діяльності; творча фантазія, уява; гнучкість мислення; педагогічне передбачення результатів своєї діяльності; за-

гальна ерудиція, широкий культурний кругозір; відповідність інтелектуального та культурного рівнів потребам часу; 2) особистісно-індивідуальні: сміливість, готовність до ризику; винахідливість; цілеспрямованість; оптимізм; ентузіазм; впевненість; кмітливість; витримка; самоконтроль; незалежність; 3) професійно-педагогічні: вміння цілісно мислити; психологічна компетентність; спрямованість на забезпечення активної пізнавальної діяльності школярів, на розкриття їх потенційних можливостей; організація діяльності в біоадекватних методиках та технологіях; педагогічна майстерність; сформованість синергетичного світобачення; узгодженість педагогічних завдань та прагнень дитини; 4) соціально-комунікативні: визнання самоцінності дитини як неповторної особистості; гуманне ставлення до дітей, створення атмосфери довіри, співпереживання, співпраці, в якій вони почувалися б достатньо впевненими в своїх силах; увага до почуттів, думок, пропозицій учнів та готовність їх почути; готовність ділитися власними цінностями і поглядами, сприяючи можливості розуміння себе вихованцем; розуміння потреб, мотивів, інтересів дітей; своєчасна, позитивна оцінка діяльності школярів; підтримка проявів творчої активності; глибока віра в творчі сили та потенційні можливості дитини, у здатність її до саморозвитку.

Педагог своїми виховними впливами має сприяти виникненню в кожній дитини внутрішньої потреби творчого самозростання (саморозвитку), тобто зовнішні виховні чинники перетворити на внутрішню потребу активно сприяти власному становленню. Вихователь має забезпечити свідоме ставлення до здійснюваної діяльності, тобто не тільки діяти, а й осмислювати, оцінювати свою поведінку, свої успіхи та невдачі в системі ціннісних координат, що вказує на зростання регулятивної та контрольної ролі свідомості суб'єкта діяльності. Свідомо регуляція потребує

формування почуття відповідальності за творчість [16, с. 6]. Отже, стає зрозумілим, що особистісне зростання можливе в органічному поєднанні з іншими людьми.

Друга умова – *організація суб'єкт-суб'єктних відносин між педагогом та вихованцями*. Сформувати розвинену особистість, на думку багатьох вчених, можливо за умови суб'єкт-суб'єктних відносин між педагогом та вихованцем, де кожному з них характерна активність та діяльність. Ш. Амонашвілі вказує на те, «що в педагогічному процесі Дорослий та Дитина – це єдине самовиховуюче та саморозвиваюче ціле, всередині якого вони один для одного і вихователі, і вихованці, і вчителі, і учні. Різниця між ними в тому, що Дорослий діє свідомо, а Дитина – в силу своєї духовної та невимушеної природи» [1, с. 164]. А. Бойко вважає, що «...соціально-детерміновані, педагогічно доцільні, суб'єкт-суб'єктні морально-естетичні взаємини «вчитель – учень» є метою, засобом і критерієм виховання» [4, с. 10]. Під суб'єкт-суб'єктними відносинами дослідниця розуміє обмін знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, інтересами, що забезпечує усвідомлення вихованцем незбіг «Я-реального» з «Я-ідеальним» та здійснення самооцінки з метою саморозвитку. Такі відносини є методологічною основою, найважливішою умовою та визначальним фактором гуманізації навчально-виховного процесу та визначаються діяльністю, культурою, педагогічно-доцільною емоційно-вольовою сферою та поведінкою суб'єктів виховного процесу [5]. Однією із форм прояву даної категорії є співробітництво як високий рівень взаємодії педагогів та вихованців, які, маючи рівні права, об'єднані спільним діалогом, спрямованим як на індивідуальну, так і на фронтальну навчально-виховну діяльність. В основі співробітництва лежать взаємоповага, взаємоінтерес, взаємодовір'я [5, с. 141].

Найвищим рівнем взаємодії вчите-

ля та учнів є співтворчість, при якій «всі суб'єкти об'єднані творчим діалогом – пошуком нового у змісті і засобах навчання й виховання з метою активного саморозвитку та самовиявлення особистості кожної дитини, а також реалізація всіх наявних і потенційних можливостей учителя» [5, с. 142]. А. Губенко наголошує на необхідності передачі знань в формі співтворчості, оскільки лише активно беручи участь у процесі перетворювальної діяльності, дитина сприйматиме її результат як нове, власне знання, а не як констативи [6, с. 9].

Вченими доведено, що дослідженню проблемних ситуацій дитина навчається завдяки майстерному педагогічному керівництву. На особливу увагу з цього приводу заслуговує думка дослідника творчого мислення школярів А. Рахімова про те, що «мислення учнів не може функціонувати як саморегулююча система і пізнавальна цінність, діти постійно потребують зовнішньої корекції та підтримки. Мисленнєва діяльність характеризується як нецілеспрямована, неупорядкована» [13, с. 59]. Дитина вважає свої думки правильними і лише спілкування з дорослим породжує сумніви, тому спілкування вихователя й учня має перерости в діалог дитини самої з собою, що веде до самовизначення в даній ситуації, до формування внутрішніх ціннісних регуляторів [3, с. 224].

Навчально-виховний процес, який ґрунтується на нового роду відносинах, стає процесом взаємного обміну інформацією, що приносить нове знання всім його учасникам. Якість освіти в даному випадку визначається не стільки кількістю засвоєних знань, скільки успішністю розв'язання нових проблем. Тобто відбувається перехід до викладання «як організації залучення учня до цінностей та технологій добування особистісних знань, які слугують виникненню власного образу світу та реалізації життєвого замислу, проекту» [7, с. 22, 23].

Відтак розвиток стає можливим лише

завдяки даному типові відносин, сутність якого полягає у стимулюванні дитини до саморозвитку, ідучи від конкретної допомоги з боку педагога у вирішенні проблем до певної самостійності вихованця.

Третя умова – *планомірна, систематична організація проблемно-конфліктних ситуацій*. За основу при визначенні даної умови нами було взято положення З. Калмикової [8] про виникнення й функціонування творчого мислення завдяки появі проблемної ситуації та необхідності її вирішення.

Проблемна ситуація – особливий вид інтелектуально-емоційної взаємодії певного суб'єкта з об'єктом пізнання, в процесі якого суб'єкт усвідомлює протиріччя між необхідністю оволодіння об'єктом пізнання та недостатністю знань для цього. Відтак проблемна ситуація породжує пошукову потребу, намагання знайти необхідні та достатні для вирішення проблеми знання та способи діяльності [12, с. 629]. Отже, умовою виникнення проблемної ситуації є необхідність у розкритті нового відношення, властивості або способу дії [11, с.32]. Центральною ланкою проблемної ситуації О. Матюшкін вважає невідоме, те нове, що потрібно відкрити для вирішення поставленого завдання. Для створення проблемної ситуації необхідно поставити учня перед необхідністю виконання такого завдання, при якому потрібні для засвоєння знання зайняли б місце невідомого. Невідомому характерна певна міра узагальнення, саме показник здатності до узагальнення характеризує можливості учня до засвоєння нового. Можливості учня (творчі здібності та досягнутий ним рівень знань) мають бути достатніми, щоб діти могли самостійно зрозуміти поставлене завдання та умови його виконання [11,с.32-33]. Проблемну ситуацію може викликати завдання, яке є і не надто легким (бо дитина виконає його відомими способами), і не занадто важким (бо дитина його не зрозуміє) [11, с.82].

Відтак добирати потрібно такі проблемні ситуації, мета яких доступна і значуща для учнів, але відсутній у їхньому досвіді узагальнений спосіб дії. Лише за таких умов в дитини виникає пізнавальний мотив.

Кожній проблемній ситуації характерна не лише проблемність, а й конфліктність. Проблемність розкривається як інтелектуальне протиріччя, якому характерне зіткнення відомих знань з умовами ситуації, в якій суб'єкт здійснює посилені йому способи дій. Конфліктність розглядається як протиріччя особистісного характеру між формами поведінки як особистості, що склалися при вирішенні даної ситуації та реальними вимогами, які ставить до людини конкретна проблемна ситуація. Самостійне розв'язання даних протиріч приводить до творчого відкриття принципу вирішення завдання та до особистісно-інтелектуального розвитку. Отже, результатом творчої кульмінації (інсайту) є виникнення особистісно-інтелектуальної цілісності «Я» [15]. Відтак процес вирішення проблеми ототожнюється з творчим процесом, а, отже, з творчим мисленням. Результатом вирішення проблемно-конфліктної ситуації є більш вищий суб'єктно-інтелектуальний рівень розвитку школярів, який включає власні цінності, цілі, мотиви, стратегії поведінки, рефлексію. Досягнення такого рівня інтелектуального розвитку неможливий як результат засвоєння пошукових вмінь та методів пізнання, а обов'язково передбачає їх включення в систему цінностей і смислів. Формування даних структур інтелекту уможливорюється завдяки наданню можливостей учням робити свідомий вибір, приймати відповідальні рішення, вступати в діалог в ситуаціях багатозначності думок [14].

Отже, з означеного вище стає зрозумілим, що мислення не розвивається автоматично. Однією з головних умов розвитку творчого мислення є систематична, послідовна постановка таких завдань, які

спонукали б учнів до розуміння необхідності засвоєння нових знань. В результаті відкриття невідомого в системі послідовних проблемно-конфліктних ситуацій відбувається мікророзвиток мислення, який, на думку О. Матюшкіна, полягає в оволодінні новим способом дії, узагальненні суттєвих відношень, що складають зміст загальної закономірності [11, с.74, 76]. Проблемно-конфліктні ситуації забезпечують дітям реалізацію природної потреби творчо діяти та на цій основі розвиток

такого рівня свідомості, який спонукав би їх до саморозвитку, самоорганізації.

Висновки і пропозиції. Визначені нами умови сприятимуть реалізації мети виховання творчої особистості учня початкової школи при найбільш раціональному використанні сил та засобів. Перспективами подальших наукових розвідок є добір, систематизація та створення методів розвитку творчого мислення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амонашвили Ш. А. Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребенка – в воспитании самих себя / Ш. А. Амонашвили; [Лаборатория гуманной педагогики, Артемовск]. – Донецк: Изд-во «Ноулидж», 2008. – 172 с.
2. Амонашвили Ш. А. Вера и любовь / Ш. А. Амонашвили; [Лаборатория гуманной педагогики, Артемовск]. – Донецк: Изд-во «Ноулидж », 2008. – 214 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
4. Бойко А. М. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання / А. М. Бойко // Постметодика. – 2002. – № 5 – 6. – С. 9 – 11
5. Бойко А. М. Виховання людини: нове і вічне / А. М. Бойко. – Полтава: Техсервіс, 2006. – 568 с.
6. Губенко А. В. Творчество: деятельность, язык, социум / А. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 10. – С. 8 – 13
7. Ильин Г. Л. Концепция учителя современной общеобразовательной школы / Г. Л. Ильин // Школьные технологии. – 2011. – № 2. – С. 15 – 24
8. Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / З. И. Калмыкова. – М.: «Педагогика», 1981. – 200 с.
9. Кузь В. Г. Виклики сучасної епохи і педагогічна наука / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 27 – 39
10. Кузь В. Г. Труд, талант і творчість. Сучасний вчитель – будівничий нової школи / В. Г. Кузь // Рідна школа. – 2004. – № 6. – С. 9 – 11
11. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М.: «Педагогика», 1972. – 208 с.
12. Новейший психолого-педагогический словарь / сост. Е. С. Рапацевич; под общ. ред. А. П. Астахова. – Минск: Современная школа, 2010. – 928 с.
13. Рахимов А. З. Формирование творческого мышления школьников в процессе учебной деятельности : Учебное пособие по спецкурсу/ А. З. Рахимов. – Уфа, 1988. – 168 с.

14. Селиверстова Е. Н. Развивающая функция обучения: современный дидактический взгляд / Е. Н. Селиверстова // Педагогика. – 2006. – № 4. – С. 45 – 52
15. Семенов И. Н. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С.35 – 42
16. Шмалей С. Про творчий характер самовдосконалення / С. Шмалей // Шкільний світ. – 2003. – № 16(192) квітень. – С. 3 – 6
17. Щетинин М. П. Объять необъятное: Записки педагога / М. П. Щетинин. – М.: «Педагогика», 1986. – 176 с.